

ΔΥΟ ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΙ ΤΑΦΟΙ ΑΠΟ ΤΟ ΔΥΤΙΚΟ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Μὲ τὶς σωστικὲς ἀνασκαφές, ποὺ ἔγιναν παλιότερα σὲ διάφορα οἰκόπεδα τῆς Θεσσαλονίκης, ἥρθε στὸ φῶς ἔνας μεγάλος ἀριθμὸς τάφων ἀπὸ τὸ δυτικὸ νεκροταφεῖο τῆς ἀρχαίας πόλεως. Σ' αὐτοὺς συγκαταλέγονταν κυρίως τάφοι τῶν ὑστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων, ποὺ βρέθηκαν στὶς κλινικὲς τῆς Κτηνιατρικῆς Σχολῆς καὶ στὰ οἰκόπεδα τῶν ἐργατικῶν κατοικιῶν τοῦ συνοικισμοῦ «Ἀξιός»¹. Ἀπὸ τὴν παλαιοχριστιανικὴ περίοδο τὰ πιὸ γνωστὰ παραδείγματα εἶναι ὁ τάφος στὸ συνοικισμὸ *«Ραμόνα»*² καὶ ὁ τάφος τοῦ Ἐνστοργίου στὴν ὁδὸ Νίγδης³.

Στὴν περιοχὴ ἀμέσως ἔξω ἀπὸ τὰ δυτικὰ τείχη⁴, κοντὰ στὴ Ληταία Πύλη, ἀποκαλύφθηκαν κατὰ τὴ διετία 1976-1977 στὰ οἰκόπεδα τῶν ὁδῶν Ἁγίου Νέστορος 8 καὶ Ἀπολλωνιάδος 18, μὲ τὴν εὐκαιρία οἰκοδομικῶν ἐργασιῶν, δύο συστάδες ἀπὸ καμαροσκεπεῖς, κιβωτιόσχημους καὶ καλυβίτες τάφους⁵. Ἀνάμεσά τους ἔχωριζαν, γιὰ τὸν ἀξιόλογο τοιχογραφικὸ τους διάκοσμο, ἔνα θολωτὸ ταφικὸ κτίσμα ἀπὸ τὸ πρῶτο οἰκόπεδο καὶ ἔνας μικρότερος καμαροσκεπής τάφος ἀπὸ τὸ δεύτερο (σχ. 1).

1. Ταφικὸ κτίσμα στὴν ὁδὸ Ἁγ. Νέστορος ἀριθμ. 8

Ἄποτελεῖται ἀπὸ ἔναν δρθιογώνιο θάλαμο, μὲ κατεύθυνση ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότον, μήκ. 2,45 μ., πλ. 2,20 μ. καὶ ὕψ. 2,60 μ. (σχ. 2). Καλύπτεται ἀπὸ ἡμικυλινδρικὴ καμάρα, ἡ δοπία ἔξωτερικὰ γίνεται δίριχτη, σαμαρωτή. Γιὰ

1. Φ. Πέτσα, Χρονικὰ Ἀρχαιολογικὰ 1968-1970, «Μακεδονικά» 14(1974) 319 καὶ 377-378.

2. E. Θ. Τσιγαρίδα, ΑΔ, 1972, B₂ Χρονικά, σ. 565, σχ. 11, πίν. 507β.

3. St. Pelekaniidis, Die Malerei der Konstantinischen Zeit, «Akten des VIII Internationalen Kongresses für Christliche Archäologie», Trier 1965, σ. 230 κ.ξ.

4. Τὰ ὡς τώρα εὑρήματα τῆς περιοχῆς αὐτῆς δίνουν τὴν ἐντύπωση μιᾶς μᾶλλον ἀριστοκρατικῆς κοινωνίας, ἐν ἀντιθέσει μὲ ἄλλα σημεῖα τοῦ δυτικοῦ νεκροταφείου καὶ κυρίως πρὸς τὸ λιμάνι, ποὺ χρησιμοποιοῦνταν ἀπὸ τὰ λαϊκὰ στρώματα, βλ. Φ. Πέτσα, δ.π., σ. 319.

5. Ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἔγινε μὲ τὴν ἐπίβλεψη τῶν ἀρχαιολόγων δίδος Ἀναστασίας Τούρτα καὶ κας Εὐτέρπης Μαρκῆ. Τὰ σχέδια τῶν τάφων φιλοτεχνήθηκαν ἀπὸ τὴν ἀρχιτέκτονα δ. Καλλιόπη Θεοχαρίδου.

τὴν κατασκευὴ τῶν τοίχων ἔχουν χρησιμοποιηθεῖ ἀργοὶ λίθοι, ἐνῷ γιὰ τὴν καμάρα πλίνθοι καὶ ὡς συνδετικὸν ὑλικὸν ἀσβεστοκονίαμα.

Ἡ προσπέλαση στὸ θάλαμο γίνεται ἀπὸ τὰ δυτικὰ μὲ ἕνα στενό, καμαροσκεπὴ διάδρομο, μήκ. 1,80 μ., πλ. 1 μ. καὶ ὑψ. 1,70 μ., ποὺ καταλήγει μὲ δύο βαθμίδες σὲ χαμηλὴ εἰσοδο, ὑψ. 1,50 μ., πλ. 0,65 (πίν. 2α). Σώθηκε τὸ

μαρμάρινο κατώφλι καὶ τὸ ἐπίστης μαρμάρινο περιθύρωμα. Μετὰ τὴν εἰσοδο μεσολαβεῖ μιὰ στενὴ βαθμίδα, ἀπ' ὅπου κατεβαίνει κανεὶς στὸ δάπεδο τοῦ θαλάμου, ποὺ βρίσκεται σὲ βάθος 0,70 μ. καὶ εἶναι στρωμένο μὲ μαρμάρινες πλάκες.

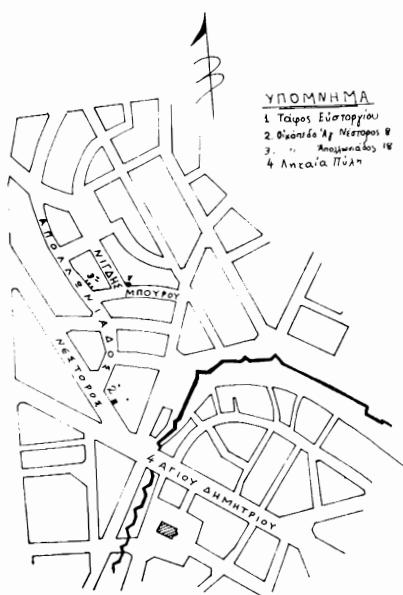
Σὲ μεταγενέστερη ἐποχὴ ὁ θάλαμος περικλείστηκε ἀπὸ τοίχους, ποὺ ὅμως δὲν πρέπει ν' ἀποτελοῦσαν περίβολό του, μιὰ καὶ ὁ νότιος ἔκοψε ἐγκάρσια τὸ διάδρομο καὶ ἀπομόνωσε τὴν εἰσοδο. Τὸ πιθανότερο εἶναι ὅτι οἱ τοῖχοι ἀνῆκαν στὴν ὑποθεμελίωση τῆς νεωτερικῆς κατοικίας ποὺ κτίστηκε πάνω ἀπὸ τὸν τάφο.

Κάτω ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ θαλάμου καὶ κάθετα πρὸς τὸν κατὰ μῆκος ἄξονά του ὑπῆρχαν δύο δρθογώνιες θῆκες¹ (διαστ. 1,80 × 0,80 × 0,80), ποὺ χωρίζονταν μὲ κοινὸ μεσότοιχο καὶ ἦταν κατασκευασμένες ἀπὸ πλίνθους καὶ ἐπιχρισμένες ἐσωτερικὰ μὲ ἀσβεστοκονίαμα (πίν. 1α).

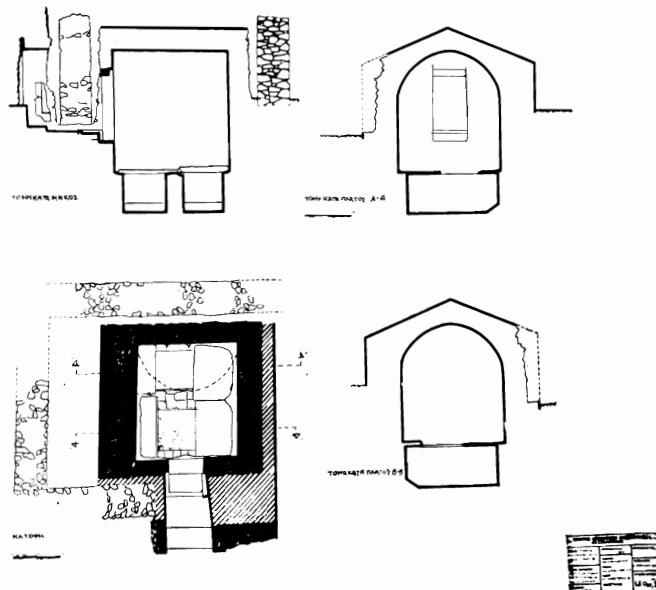
Σχ. 1. Τοπογραφικὸ διάγραμμα τῆς περιοχῆς τοῦ δυτικοῦ τεκνοταφείου τῆς Θεσσαλονίκης κοντά στὴ Ληταία Πύλη

Ἡ πρὸς νότον θήκη (Α) ἦταν ἄθικτη, ἀλλὰ γεμάτη νερὸ ποὺ ἀνέβλυζε ἀπὸ κάποια ὑπόγεια φλέβα. Σ' αὐτὴ βρέθηκαν τρία ἄθραυστα κρανία στὴ ΝΑ γωνία, ἔνα τέταρτο στὴν ἀπέναντι ΒΔ γωνία, καθὼς καὶ ἄλλα δεστὰ διάσπαρτα σ' ὅλη τὴν ἔκτασή της. Ἡ θήκη περιεῖχε ἐπίστης δύο κυπελλόσχημα ἀγγεῖα μὲ μικρὸ δριζόντιο χεῖλος, ἔνα ἀκέραιο unguentarium (πίν. 1β, 1-3) καὶ ἔνα θραῦσμα ἀπὸ γυάλινο ἀγγεῖο μὲ ραβδώσεις.

1. Γιὰ τὶς θῆκες τὶς κατασκευασμένες μέσα στὸ ἔδαφος χρησιμοποιεῖται ὁ δρος ὑποσόριον ἢ χαμοσόριον, βλ. Δ. Πάλλα, Σαλαμινιακά. Γ'. Οἱ τάφοι, ΑΕ, 1950-1951, σ. 171, διου καὶ ἀναφορὰ στὶς πηγές.

Αντίθετα ἡ πρὸς βορρᾶν θήκη (B) εἶχε συληθεῖ ἀπὸ τυμβωρύχους, οἱ δποῖοι κατέβηκαν στὸ θάλαμο ἀπὸ μιὰ δπὴ ποὺ εἶχαν ἀνοίξει στὴν καμάρα του. Παρ' ὅλα αὐτὰ κατὰ τὸν καθαρισμὸν τῆς θήκης βρέθηκε ἔνα σπασμένο γυάλινο σωληνοειδὲς ἄγγειο, ἔνα πήλινο unguentarium μὲ δριζόντιο χεῖλος (πίν. 1β, 4) καὶ τέσσερα κρανία συγκεντρωμένα στὴ BA γωνίᾳ.

Σχ. 2. Ταφικὸ κτίσμα στὴν ὁδὸν Ἀγ. Νέστορος 8. Κάτοψη καὶ τομὲς

Τὰ πολλὰ ὀστὰ καὶ στὶς δύο θῆκες δείγνουν ὅτι αὐτὲς εἶχαν χρησιμοποιηθεῖ γιὰ περισσότερες ἀπὸ μιὰ ταφές, χωρὶς νὰ ἀπομακρύνονται τὰ παλιότερα λείψανα¹.

Οἱ τοῖχοι τοῦ θαλάμου ἐσωτερικὰ εἶναι κατάγραφοι μὲ τοιχογραφίες, ἀπὸ τὶς δποῖες καλύτερα διατηρήθηκαν αὐτὲς στὴ νότια καὶ δυτικὴ πλευρά. Στοὺς ὑπόλοιπους τοίχους διασώζονται μόνο μερικὰ σπαράγματα ποὺ δὲν βιηθοῦν στὴν ἀναγνώριση καὶ συμπλήρωση τῶν κύριων θεμάτων τους.

Ἡ διακόσμηση χωρίζεται μὲ μιὰ πλατιὰ ταινία κόκκινου χρώματος σὲ τρεῖς κύριες ζῶνες. Ἡ κάτω ζώνη περιτρέχει δλους τοὺς τοίχους καὶ ἀπομιμεῖται δρθογώνιες πλάκες δρθομαρμαρώσεως μὲ φλεβώσεις πράσινες, κίτρινες καὶ καφετιές. Ἀνάμεσα στὴ ζώνη αὐτὴ καὶ τὸ δάπεδο μεσολαβεῖ μιὰ

1. Γιὰ τὴν νεκρικὴ συνήθεια τῶν ἀλλεπάλληλων ταφῶν, ποὺ δφείλεται στὴ στενότητα νεκρικοῦ χώρου, βλ. Δ. Πάλλα, δ.π., σ. 164-165.

ἄλλη ζώνη ἀπὸ ἀνοιχτὸ ρόδινο χρῶμα (πίν. 2α). Πρόκειται γιὰ τὸ λεγόμενο Inkrustationsstil, τὴ διακόσμηση δηλαδὴ τῆς ἐπιφάνειας τοῦ τοίχου μὲ ἐναλασσόμενα διάχωρα, ποὺ μιμούνται πολύχρωμη μαρμάρινη ἐπένδυση καὶ μάλιστα στὴν ἀπλούστερη μορφή, χωρὶς δηλαδὴ τοιχοβάτη, ἀκροτοίχια καὶ ἐνδιάμεσους πεσσούς¹.

"Ολη τὴ μεσαία ζώνη τοῦ δυτικοῦ τοίχου καταλαμβάνει μιὰ θαλασσογραφία. Στὸ κέντρο εἰκονίζεται ἔνας γυμνὸς ἄνδρας ν' ἀρμενίζει γαλήνιος

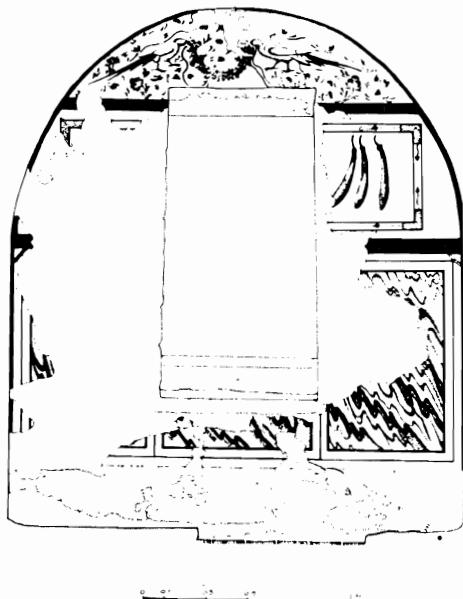

Σχ. 3. Ταφικὸ κτίσμα στὴν ὄδὸ 'Αγ. Νέστορος 8.
'Η θαλάσσια σκηνὴ στὴ δυτικὴ πλευρὰ

πάνω σ' ἔνα ἴστιοφόρο πλοιάριο. 'Ολόγυρά του κολυμποῦν κάθε εἰδους καὶ μεγέθους ψάρια. 'Επίσης παριστάνονται καὶ ὅστρεα. Τὸ σῶμα τοῦ ἄνδρα ἀποδίδεται μὲ ρόδινο χρῶμα, ἐνῶ τῶν ψαριῶν μὲ ἀποχρώσεις τοῦ πράσινου καὶ καστανοκόκκινου, μὲ κάποια προσπάθεια ὑποδηλώσεως τῆς προοπτικῆς (σχ. 3, πίν. 2β, 3α).

1. St. Pelekanidis, δ.π., σ. 218, πίν. 5-6. Πρβλ. καὶ Θεοχ. Παζαρᾶς, Νέες τοιχογραφίες τῆς Οντερης ἀρχαιότητας στὴ Θεσσαλονίκη, ΑΔ 30, 1975, Μέρος Α'. Μελέται, σ. 159, δηνούνται συμπληρωματικὰ καὶ ἄλλα παραδείγματα ἀπὸ τὸν Ἑλλαδικὸ χώρο.

Στὸ τύμπανο τοῦ νότιου τοίχου, πάνω ἀπὸ τὴν εἰσόδο, μέσα σ' ἔναν ἀνθισμένο κάμπο παριστάνονται ἀντωπὰ δύο πράσινοι παπαγάλοι, ποὺ κρατοῦν μὲ τὰ ράμφη τους γιρλάντα ἀπὸ λουλούδια μὲ ἀνοιχτὸ καὶ βαθὺ πορφυρὸ χρῶμα. Ἀπὸ τὴ μεσαίᾳ ζώνῃ τοῦ ἴδιου τοίχου σώθηκε ἡ διακόσμηση μόνο δεξιά ἀπὸ τὴν εἰσόδο. Μέσα σ' ἔναν δρθιογώνιο πίνακα ἀπὸ διπλὲς λεπτὲς γραμμὲς εἰκονίζονται μὲ φυσιοκρατικὴ ἀπόδοση τρεῖς πράσινες μελιτζάνες (σχ. 4, πίν. 3β).

Σχ. 4. Ταφικὸ κτίσμα στὴν ὁδὸ Ἀγ. Νέστορος 8.

*Oἱ παπαγάλοι μὲ τὴ γιρλάντα καὶ ὁ πίνακας
μὲ τὶς μελιτζάνες στὴ νότια πλευρὰ*

Ἄπὸ τὴν τοιχογράφηση τῆς βόρειας στενῆς πλευρᾶς διατηρήθηκαν τμῆματα δύο μόνον διαχώρων ποὺ ἀπομιμοῦνται δρθιομαρμάρωση, τὸ ἔνα μὲ πράσινο χρῶμα καὶ τὸ ἄλλο μὲ κίτρινο, ἐνῷ στὴν ὁροφὴ διακρίνονται ἑλάχιστα ἵχνη ἀπὸ λεπτὰ ἄνθη σὲ διάφορα χρώματα.

Ἐκ πρώτης ὅψεως τὰ θέματα αὐτὰ δὲν ἔχουν καθαρὰ χριστιανικὸ χαρακτήρα καὶ θὰ μποροῦσαν νὰ κοσμοῦν καὶ ἔναν ἔθνικὸ τάφο. Ὁστόσο ὅμως μιὰ ἀλληγορικὴ ἐρμηνεία τους σύμφωνα μὲ τὸ πνεῦμα τῆς νέας θρησκείας δὲν πρέπει ν' ἀποκλειστεῖ. Ἐξάλλου στὴν πρώιμη περίοδο δὲν ὑπε-

ρίσχυαν ύποχρεωτικά τὰ χριστιανικὰ θέματα¹. Οἱ παπαγάλοι μὲ τὴ γιρλάντα μέσα στὸν ἀνθισμένο κάμπο ύποβάλλουν τὴν ἰδέα τοῦ παραδεισιακοῦ τοπίου, ἐνῷ ἡ θαλάσσια σκηνὴ μὲ τὸ πλῆθος τῶν ἰχθύων ποὺ περιστοιχίζουν τὸ πλοιάριο, θὰ μποροῦσε νὰ συμβολίζει τοὺς πιστοὺς σύμφωνα μὲ τὶς παραβολὲς τοῦ Κυρίου². Ἐπίσης στὴν ἐκκλησιαστικὴ φιλολογία συναντοῦμε πολὺ συχνὰ τὸ συμβολισμὸ τῶν πιστῶν μὲ τοὺς ἰχθεῖς. Ἔτσι ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς, στὰ τέλη τοῦ 2ου καὶ στὶς ἀρχὲς τοῦ 3ου αἰ., στὸν ὕμνο ποὺ βάζει στὸ τέλος τοῦ ἔργου του Παιδαγωγός, παρομοιάζει τὸν Χριστὸ μὲ τὸν ἀλιέα ποὺ σαγηνεύει μὲ τὴ διδασκαλία του τοὺς ἀνθρώπους καὶ τοὺς «σώζει ἀπὸ τὸ πέλαγος τῆς κακίας»³. Ἀκόμη ὁ Τερτυλλιανὸς στὸ ἔργο του σχετικὰ μὲ τὸ βάπτισμα χαρακτηρίζει τοὺς πιστοὺς ὡς ἰχθύδια⁴.

Γιὰ τὴ χρονολόγηση τοῦ τάφου μποροῦμε νὰ στηριχτοῦμε στὴν ἀρχιτεκτονικὴ μορφὴ τοῦ κτίσματος, στὰ κεραμεικὰ εὑρήματα, καθὼς καὶ στὸν τοιχογραφικὸ διάκοσμο ποὺ περιγράψαμε.

Μιὰ πρώτη ἔνδειξη γιὰ πρώιμη χρονολόγηση ἀποτελεῖ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ μορφὴ τοῦ κτίσματος, ποὺ μὲ τὸν καμαροσκεπὴ θάλαμο, τὸ διάδρομο καὶ τὴ στενὴ θυρίδα, ἐντάσσεται στοὺς ἀρχαιότερους τύπους τῶν καμαρωτῶν τάφων⁵.

Ἐνα δεύτερο βοηθητικὸ στοιχεῖο μᾶς δίνουν τὰ κεραμεικὰ εὑρήματα καὶ ἴδιαίτερα αὐτὰ τῆς σφραγισμένης θίκτης (Α). Ὁπως ἥδη προαναφέρθηκε, ἡ θήκη αὐτὴ περιεῖχε ἀνάμεσα στ’ ἄλλα καὶ δύο κυπελλόσχημα ἀγγεῖα, ποὺ εἶναι ὅμοια μὲ ἀγγεῖα ποὺ βρέθηκαν στὶς ἀνασκαφὲς τῆς Ἀρχαίας Ἀγορᾶς τῶν Ἀθηνῶν καὶ χρονολογοῦνται στὰ μέσα τοῦ 3ου μ.Χ. αἰ.⁶. Ἡ χρονολογία αὐτὴ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ καὶ ἔνα δριο post quem γιὰ τὴν κατασκευὴ καὶ διακόσμηση τοῦ τάφου.

’Απὸ εἰκονογραφικὴ καὶ τεχνοτροπικὴ ἀποψη τὸ πλοιάριο καὶ ὁ ἐπι-

1. A. G r a b a r , The Beginnings of Christian Art, London 1967, σ. 95.

2. «Πάλιν ὅμοια ἔστιν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν σαγήνη βληθείσῃ εἰς τὴν θάλασσαν καὶ ἐκ παντὸς γένους συναγαγούσῃ. ἦν, ὅτε ἐπληρώθη, ἀναβιβάσαντες ἐπὶ τὸν αἰγιαλὸν καὶ καθίσαντες συνέλεξαν τὰ καλὰ εἰς ἄγγη, τὰ δὲ σαπρὰ ἔξω ἔβαλον» (Ματθ. 13, 47 κ.δ.).

3. «Σῶτερ Ἰησοῦ... ἀλιεῦ μερόπων τῶν σωζομένων, πελάγους κακίας, ἰχθεῖς ἀγνούς κύματος ἔχθρον γλυκερῷ ζωῇ δελεάζων» (Κλήμ. Ἀλεξ., Παιδαγωγὸς 3, 12).

4. «Sed nos pisciculi secundum IXΘΥΝ nostrum Jesum Christum aqua nascimur nec aliter quam in aqua permanendo salvi sumus» (Tertullian, De Baptismo 1).

5. Δ. Π ἀ λ λ α, Οἱ χριστιανικοὶ καμαρωτοὶ τάφοι (καταγγὴ καὶ λατρευτικὴ ἰδέα), AE, 1937, σ. 847.

6. H. S. R o b i n s o n , Pottery of the Roman Period, The Athenian Agora, vol. V, New Jersey 1959, Pl. 14, K97 καὶ K103. Ἐπίσης ὅμοιο κυπελλόσχημο ἀγγεῖο ἔχει βρεθεῖ καὶ στὴν Ἰσθμία, χρονολογούμενο πάλι στὰ μέσα τοῦ 3ου μ.Χ. αἰ., βλ. P. C l e m e n t, Isthmia Excavations, AD 27(1972), Β' Χρονικά, σ. 230, IPR 71-73, Pl. 168a.

βάτης του θάμπορούσαν νὰ συγκριθοῦν μὲ τὴ σκηνὴ τοῦ Ἰωνᾶ ποὺ ρίχνεται στὴ θάλασσα, στὴν κατακόμβη τῶν Ἀγίων Πέτρου καὶ Μαρκελλίνου, ποὺ χρονολογεῖται στὰ τέλη τοῦ 3ου αἰ.¹. Καὶ στὶς δύο παραστάσεις τὰ πλοιάρια εἶναι ἴστιοφόρα καὶ ἔχουν κατὰ βάση τὸ ἵδιο σχῆμα· οἱ ἀνθρώπινες μορφὲς παρουσιάζουν τὶς ἕδιες ἀναλογίες ως πρὸς τὸν δύκο τοῦ σώματος καὶ τὴ σχέση τους μὲ τὸ πλοιάριο καὶ ἔχουν παρόμοια κοντὴ κόμμωση. Ἀκόμη ἡ ἐπιλογὴ τῶν χρωμάτων, οἱ ἀπαλοί τους τόνοι, ἡ χρήση πλατιᾶς πινελιᾶς καὶ γενικὰ ἡ ὅλη ἰλλουζιονιστικὴ διάθεση φέρνουν πολὺ κοντὰ τὶς δύο σκηνές.

Τὰ δεδομένα λοιπὸν τῆς κεραμεικῆς, ἀλλὰ καὶ τὰ ἕδια τὰ στοιχεῖα τῆς ζωγραφικῆς ὁδηγοῦν μὲ πολλὴ πιθανότητα τὴν τοποθέτηση τῶν τοιχογραφιῶν στὸ δεύτερο μισὸ τοῦ τρίτου αἰ. Ἐξάλλου στὴν ἕδια ἐποχὴ χρονολογοῦνται καὶ ἄλλοι τάφοι ποὺ ἀνακαλύφθηκαν στὴν περιοχὴ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Θεσσαλονίκης καὶ κοσμοῦνται μὲ τοιχογραφίες ποὺ συνδύαζαν τὸ Inkrustationsstil μὲ φυτικές, ζωϊκές καὶ ἀνθρώπινες μορφὲς σὲ παρόμοια ἰλλουζιονιστικὴ τεχνοτροπίᾳ², δπως καὶ στὸν τάφο ποὺ ἔξετάζουμε.

2. Καμαροσκεπῆς τάφος στὴν ὁδὸν Ἀπολλωνιάδος ἀριθμ. 18

Ο τάφος στὸ οἰκόπεδο τῆς ὁδοῦ Ἀπολλωνιάδος ἀκολουθεῖ τὴν ἀπλούστερη μορφὴ τῶν καμαρωτῶν τάφων (σχ. 1 καὶ 5). Ἀποτελεῖται ἀπὸ ἑναν δρυθογόνιο καμαροσκεπὴ θάλαμο, διαστ. 2,04 × 0,91 - Ὕψ. 1,40 μ., ποὺ εἶναι προσιτὸς ὅχι ἀπὸ θυρίδα, ἀλλὰ ἀπὸ ἓνα στόμιο ποὺ δημιουργεῖται μὲ τὴ διακοπὴ τῆς συνέχειας τῆς καμάρας στὸ δυτικὸ ἄκρο της. Γιὰ νὰ διευκολύνεται ἡ κάθοδος προεξέχουν ἀπὸ τοὺς τοίχους πέτρες-βαθμίδες.

Τὸ δάπεδο εἶναι στρωμένο μὲ ἀμελὲς μαρμαροθέτημα. Ἡ δυτικὴ πλευρά του εἶναι ἐλαφρὰ ἀνακεκλιμένη, σχηματίζοντας εἰδος προσκεφάλου γιὰ τὸ κεφάλι τοῦ νεκροῦ. Ἀνάμεσα στὰ μάρμαρα ὑπάρχει καὶ ἓνα σπασμένο κομμάτι ἐνεπίγραφης πλάκας σὲ δεύτερη χρήση:

ΛΕΙΒ
ΤΗΔΟ.....
ΑΓΝΩ
ΩΑΝ
ΜΗΣ

Τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ἀνατολικῆς στενῆς πλευρᾶς τοῦ τάφου καταστράφηκε ἀπὸ τὸ σκαπτικὸ μηχάνημα ποὺ ἄνοιγε τὰ θεμέλια τῆς οἰκοδομῆς, πρὶν ἀκόμη εἰδοποιηθεῖ ἡ Ἐφορεία Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων (πίν.

1. A. Grabar, δ.π., πίν. 78, σ. 319, ἀριθμ. 78.

2. St. Pelekanidis, δ.π., σ. 218 κ.ἔ., πίν. 6.

4α). Νωρίτερα εἶχε καταστραφεῖ καὶ τὸ μισὸ πρὸς τὰ δυτικὰ τμῆμα τῆς καμάρας μὲ τὴν κατασκευὴν ἐνὸς ἀποχετευτικοῦ ἀγωγοῦ γιὰ τὶς ἀνάγκες τῆς σύγχρονης κατοικίας ποὺ ἦταν κτισμένη πάνω στὸν τάφο. Αὐτὸς εἶχε ὡς συνέπεια νὰ γεμίσει ὁ θάλαμος χώματα καὶ νὰ κατακλύζεται ἀπὸ νερά, ποὺ

προκάλεσαν μεγάλη φθορὰ στὶς τοιχογραφίες, οἱ ὅποιες κοσμοῦν τὰ ἐσωτερικὰ τοιχώματα καὶ τὴν ὀροφὴν. Οἱ ἐπιφάνειες τῶν τοίχων χωρίζονται, δῆπος καὶ στὸν προηγούμενο τάφο, μὲ μιὰ ταινία πορφυροῦ χρώματος σὲ τρεῖς ζῶνες (σχ. 6). Ἡ κάτω, ποὺ ἀποτελεῖ καὶ ἔνα εἴδος βάσης γιὰ ὅλη τὴ διακόσμηση, ἀπομιμεῖται ὀρθογώνιες πλάκες ὀρθομαρμαρώσεως, ἀπὸ τέσσερις στὶς μακριές καὶ δύο στὶς στενές πλευρές. Τὰ μάρμαρα ἔχουν χρῶμα πορφυρὸν ἢ ὑποκίτρινο μὲ πορφυρές, καστανές καὶ μελανές φλεβώσεις.

Ἡ ἐπάνω ζώνη, πλάτους 0,10 μ. περιτρέχει ὅλη τὴν ἐπιφάνεια τῶν κατακόρυφων τοίχων στὸ ὄψος τῆς γενέσεως τῆς καμάρας. Ἡ ταινία εἶναι διηρημένη σὲ συνεχόμενα ρομβοειδὴ σχέδια, ποὺ ὑποδηλώνουν πιθανὸν γεισίποδες¹, γιὰ νὰ

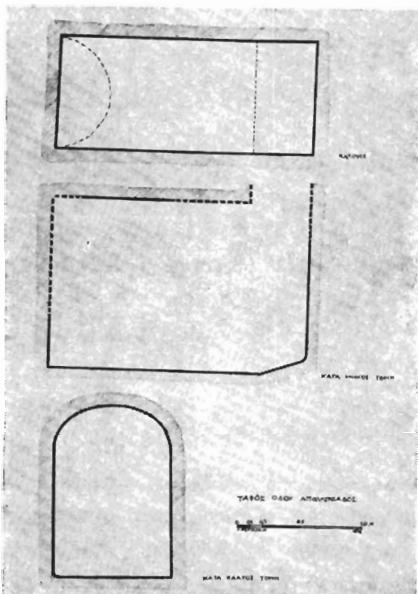
Σχ. 5. Τάφος στὴν ὁδὸν Ἀπολλωνιάδος 18. Κάτοψη καὶ τομὲς

διαχωρίζεται ἔτσι ἡ ὀροφὴ ἀπὸ τοὺς τοίχους. Οἱ παραστάσεις τῆς ὀροφῆς εἶναι πολὺ κατεστραμμένες. Μπορεῖ ἵσως νὰ διακρίνει κανεὶς ἔνα στεφάνι.

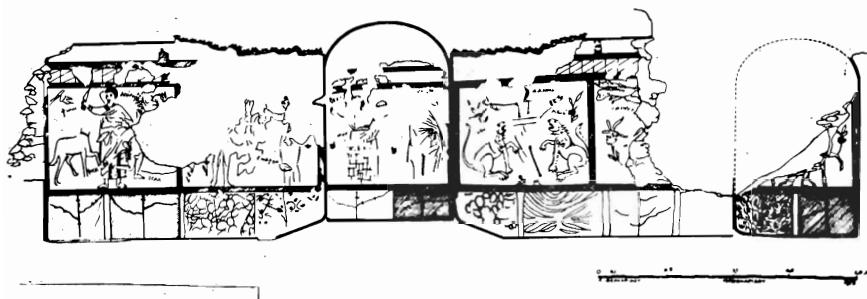
Στὴ μεσαία ζώνη, ποὺ εἶναι καὶ ἡ κύρια ζώνη, παριστάνονται σκηνὲς ἀπὸ τὴν Παλαιὰ καὶ Καινὴ Διαθήκη, ἀνὰ μία στὶς στενές καὶ ἀνὰ δύο στὶς μακριές πλευρές.

Νότια μακριὰ πλευρά. Στὴν πλευρὰ αὐτὴ παριστάνεται πρὸς τὰ ἀνατολικὰ ἡ Θυσία τοῦ Ἀβραὰμ καὶ πρὸς τὰ δυτικὰ ὁ Ἀδάμ καὶ ἡ Εὕα ἐν τῷ Παραδείσῳ (σχ. 7, πίν. 4β, 5α, 6α). Ἡ Θυσία τοῦ Ἀβραὰμ εἶναι ἡ

1. Βλ. σαφὴ ἀπεικόνιση γεισιπόδων σὲ ταφικὸ παλαιοχριστιανικὸ θάλαμο στὴ Νίκαια τῆς Ασίας, N. Firatlı, An Early Byzantine Hypogaeum discovered at Iznik, Mélanges Mansel, Ankara 1974, πίν. 334, εἰκ. 132, σ. 926 καὶ ὅποιημ. 8, ὅπου καὶ ὄλλα ἀνάλογα παραδείγματα.

καλύτερα διατηρημένη σκηνή ἀπὸ ὅλον τὸ διάκοσμο τοῦ τάφου. Στὸν ἄξονα τῆς συνθέσεως στέκεται δὲ Ἀβραάμ, μὲ τὸ σῶμα κατ' ἐνώπιον καὶ τὸ κεφάλι στραμμένο ἐλαφρὰ πρὸς τὰ δεξιά. Τὸ πρόσωπό του εἶναι ἀγένειο, νεανικὸ καὶ ἔχει κοντά μαλλιά. Φορεῖ λευκὸ δρύθοσημο χιτώνα καὶ λευκό

Σχ. 6. Τάφος στὴν ὁδὸν Ἀπολλωνιάδος 18. Ἀνάπτυγμα τοιχογραφιῶν

Σχ. 7. Τάφος στὴν ὁδὸν Ἀπολλωνιάδος 18.
Ἡ θυσία τοῦ Ἀβραὰμ καὶ ὁ Ἀδὰμ καὶ ἡ Εὕα στὸν Παράδεισο

ἐπίσης ἴματιο. Στὸ ἀναστηκωμένο δεξὶ χέρι κρατᾷ τὴ μάχαιρα, ἔτοιμος νὰ θυσιάσει τὸν Ἰσαάκ. Αὐτός, δεμένος πισθάγκωνα, γονατίζει πρὸς τὰ δεξιά μπροστὰ σ' ἓναν ψηλὸ μονολιθικὸ βωμό. Τὸ σῶμα του περιορίζεται ἀπὸ σκοῦρα λεπτὰ καὶ σαφὴ περιγράμματα καὶ ἀποδίδεται μὲ ἐλαφρὸ ρόδινο

χρῆμα, ποὺ στὶς καμπύλες γίνεται βαθύτερο πρὸς τὸ καστανοκόκκινο. Στὴν κάτω ἀριστερὴ γωνία εἰκονίζεται ἔνα λευκὸ κριάρι μὲ μιὰ κόκκινη ταινία στὸ λαιμό, ποὺ φαίνεται νὰ προχωρεῖ πρὸς τὸν Ἀβραάμ.

Ἄπο τὴν ἐπάνω ἀριστερὴ γωνία, σὰν ἀπὸ τὸν οὐρανό, προβάλλει ἔνα χέρι κόκκινο μὲ τὴν ἐπιγραφὴν ἀπὸ κάτω: ΦΩΝΗ. Εἶναι ἡ *Dextera Domini*, τὸ χέρι τοῦ Θεοῦ, μὲ τὸ ὄποιο δηλώνεται ἡ παρουσία του¹. Ἡ ὑπαρξὴ τοῦ χεριοῦ ἔξηγεται ἵσως καὶ τῇ στροφῇ τῆς κεφαλῆς τοῦ Ἀβραάμ πρὸς τὰ δεξιά. Στὴν παράσταση ὑπάρχουν καὶ ἄλλες ἐπεξηγηματικὲς ἐπιγραφές, ὅπως ΘΥCIA, ICAX² καὶ ABPAAC³.

Στὸ συνεχόμενο πρὸς δυσμάς διάχωρο εἰκονίζονται οἱ Πρωτόπλαστοι στὸν παράδεισο, τοποθετημένοι συμμετρικὰ δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ ἀπὸ τὸ δέντρο τῆς γνῶσεως. Ἡ παράσταση, ἰδιαίτερα στὸ ἄνω μέρος, εἶναι πολὺ κατεστραμμένη. Ἀριστερὰ στέκεται ὁ Ἀδάμ, ἀπ’ τὸν ὄποιο διακρίνονται μόνο τὰ πόδια ἀπὸ τὰ γόνατα καὶ κάτω καὶ τμῆμα τοῦ βραχίονα τοῦ ἀριστεροῦ χεριοῦ του. Δεξιὰ ἡ Εὔα, καλύτερα διατηρημένη, ἀπλώνει τὸ δεξῖ χέρι στοὺς καρποὺς τοῦ δέντρου ποὺ βρίσκεται ἀνάμεσά τους. Στὸν κορμὸ τοῦ δέντρου ἡ ἐπιγραφή: [Δ]ΕΝΔΡΟΝ. Τὰ περιγράμματα τῶν γυμνῶν σωμάτων τῶν πρωτοπλάστων δηλώνονται μὲ λεπτὴ καστανόχρωμη γραμμή, ἐνῶ τὸ ὑπόλοιπο μέρος μὲ ἀπαλὸ ρόδινο χρῶμα, ποὺ γίνεται πιὸ σκούρο πρὸς τὶς καμπύλες γιὰ τὴν ἀπόδοση ἵσως πλαστικότητος. Στὸν κάμπο ὑπάρχουν διάσπαρτα βελόσχημα ἄνθη, ὅπως ἄλλωστε καὶ στὶς ὑπόλοιπες συνθέσεις.

Βόρεια μακριὰ πλευρά. Στὸ πρὸς δυσμάς διάχωρο τῆς πλευρᾶς αὐτῆς ἔχουμε τὸ γνωστὸ ἐπεισόδιο ἀπὸ τὴ διήγηση τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, τὸν Δανιὴλ ἐν μέσῳ τῶν λεόντων⁴ (σχ. 8, πίν. 5β). Τὸν ἄξονα τῆς

1. Ἡ ἀπεικόνιση τῆς παλάμης τοῦ Θεοῦ εἶναι ὁ τρόπος μὲ τὸν ὄποιο δηλώνεται ἡ θέλησή του στὶς περισσότερες παραστάσεις τῆς Θυσίας τοῦ Ἀβραάμ, πρβλ. Δ. Παπανικόλαος - Μπακιρίτης, Ἀνάγλυφες πλάκες τραπεζών τοῦ Κυπριακοῦ Μουσείου, Θεσσαλονίκη 1972 (δακτυλογραφημένη μεταπτυχιακή ἐργασία στὸ Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης), σ. 6. Ωστόσο ἡ Γένεση λέγει ὅτι τὴ θέληση τοῦ Θεοῦ φανέρωσε στὸν Ἀβραάμ ἔνας ἄγγελος (Γεν. KB', 11-12). Ἡ ἐπιγραφὴ ΦΩΝΗ κάτω ἀπὸ τὴν παλάμη τοῦ Θεοῦ ἀπηχεῖ προφανῶς τὴ ρήση πρὸς τὸν Ἀβραάμ: «καὶ ἀνευλογηθήσονται ἐν τῷ σπέρματι σου πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς ἀνθ' ὧν ὑπήκουσας τῆς ἐμῆς φωνῆς» (Γεν. KB', 18-19).

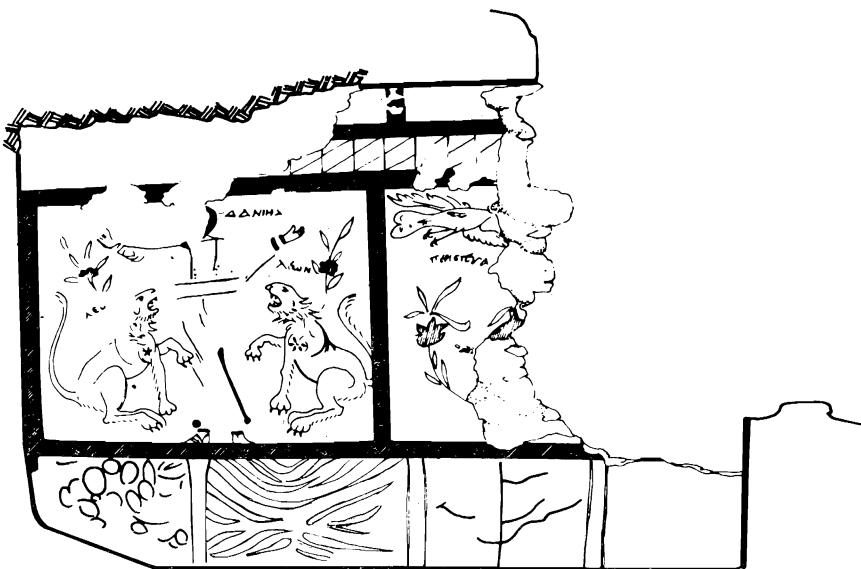
2. Σὲ ἐπιτύμβιες ἐπιγραφές στὴν Αἴγυπτο τῶν παλαιοχριστιανικῶν χρόνων συναντᾶται ὁ τύπος Ἰσάκ, M. F. Lefebvre, Recueil des inscriptions grecques - chrétiens d'Egypte (1907), ἀριθμ. 71, 117, 491 καὶ 495.

3. Πρόκειται μᾶλλον γιὰ ἔξελληνισμένο τύπο τοῦ Ἀβραάμ. Ἡ ἴδια ἐρμηνεία δίνεται καὶ ἀπὸ τὸν R. Sticheli, Die Namen Noes, seines Bruders und siener Frau, Göttingen 1979, σ. 18, ὑποσημ. 21, ὅπου ἀναφέρονται καὶ ἄλλα παραδείγματα ἔξελληνισμένων ἐβραικῶν δονομάτων, ὅπως ΙΑΚΩΣ γιὰ τὸν ΙΑΚΩΒ, ΙΩΝΑΘΑΣ γιὰ τὸν ΙΩΝΑΘΑΝ κ.λ.

4. Δανιὴλ IB', 23-42.

συνθέσεως κατέχει ὁ Δανιὴλ, ὅρθιος κατ' ἐνώπιον μὲ τὰ χέρια ἀνοιχτὰ σὲ στάση δεήσεως, φορώντας ποδήρη χειριδωτὸν χιτώνα. Ἀριστερὰ ἀπὸ τὸ κεφάλι του ἡ ἐπιγραφή: ΔΑΝΙΗΛ.

‘Ο Δανιὴλ περιστοιχίζεται δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ ἀπὸ δύο ἔξαγριωμένα λιοντάρια, καθισμένα στὰ πίσω πόδια, μὲ ἀνυψωμένη τὴν οὐρὰ καὶ τὸ ἔνα

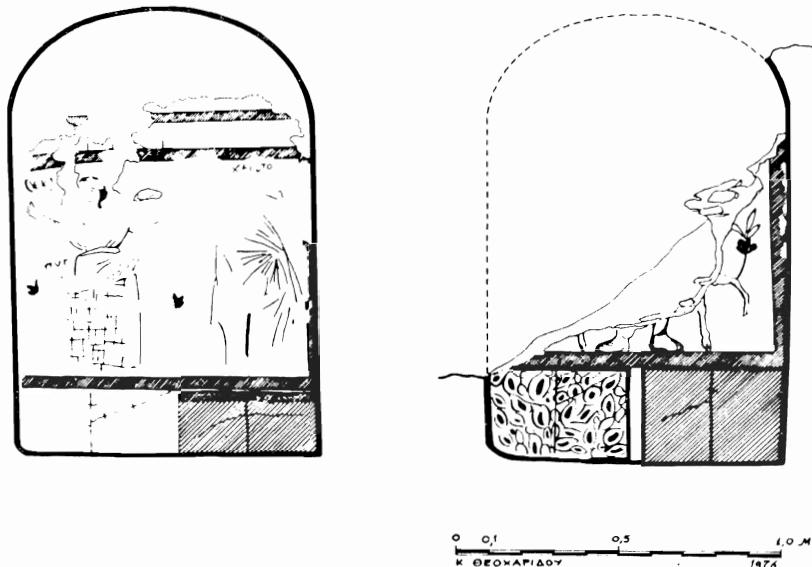
Σχ. 8. Τάφος στὴν ὁδὸν Ἀπολλωνιάδος 18.
‘Ο Δανιὴλ ἐν μέσῳ τῶν λεόντων καὶ ἡ περιστερὰ τοῦ Νῶε

μπροστινὸν πόδι, ἔτοιμα νὰ κατασπαράξουν τὸν προφήτη. Καὶ στὰ λιοντάρια ἀκόμη ὁ τεχνίτης, ὅπως καὶ προηγουμένως στὸ δέντρο, αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκη νὰ βάλει τὴν ἐπεξηγηματικὴ ἐπιγραφή: ΛΕΩΝ.

Στὸ ἀνατολικὸ διάχωρο ποὺ τὸ μισὸ περίπου καταστράφηκε ἀπὸ τὸν ἐκσκαφέα, διακρίνεται στὴν ἄνω ἀριστερὴ γωνία πουλὶ ποὺ πετᾶ πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ ποὺ ταυτίζεται ἀπὸ τὴν ἐπιγραφὴ μὲ τὴν περιστερὰ (σχ. 8, πίν. 6β). Κατὰ πάσα πιθανότητα πρόκειται γιὰ τὴν περιστερὰ ποὺ πετᾶ πρὸς τὸν Νῶε, ὃ ὅποῖς θὰ ἀπεικονιζόταν στὸ κατεστραμμένο τμῆμα. Τὸ ν' ἀνῆκε ἡ περιστερὰ στὴ σκηνὴ τῆς βαπτίσεως τοῦ Χριστοῦ πρέπει μᾶλλον ν' ἀποκλειστεῖ, γιατὶ στὸ τμῆμα ποὺ λείπει δύσκολα θὰ χωρούσαν οἱ δύο τουλάχιστον ἀπαραίτητες μορφές, τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ Ἰωάννη.

Δυτικὴ στενὴ πλευρὰ Ὀλη τὴν δυτικὴν στενὴν πλευρὰ καταλαμβάνει τὸ μαρτύριο τῆς πρωτομάρτυρος καὶ ἴσαποστόλου Θέκλας (σχ. 9,

πίν. 7a). Ἀριστερὰ εἰκονίζεται ἡ κάμινος σὰν εἶδος κτιστῆς βωμόσχημης κατασκευῆς, ὅπου καίει ἡ φωτιά. Δίπλα ἡ ἐπιγραφὴ ΠΥΡ. Ἐπάνω στὴν κάμινο εἶναι ἀνεβασμένη ἡ Θέκλα σὲ στάση δεήσεως. Στὸ >NNΨΟΣ τοῦ κεφαλιοῦ τῆς ἡ ἐπιγραφὴ ΘΕΚ[ΛΑ].

Σχ. 9. Τάφος στὴν ὁδὸν Ἀπολλωνιάδος 18.
Ἀριστερὰ τὸ μαρτύριο τῆς Θέκλας καὶ δεξιὰ ὁ Καλὸς Ποιμὴν

Στὴν ἀπέναντι πλευρὰ τοῦ διαχώρου παριστάνεται μιὰ ντυμένη μορφὴ μὲ πολύπτυχο ἴμάτιο, στραμμένη πρὸς τὴν Θέκλα. Τὸ κεφάλι δὲν σώθηκε. Ἡ ἐπιγραφὴ ὅμως ΧΡΙΣΤΟΣ δὲν ἀφήνει καμιὰ ἀμφιβολία γιὰ τὴν ταύτιση τῆς μορφῆς μὲ τὸν Χριστό, ποὺ παρουσιάστηκε σὲ ὄραμα στὴ Θέκλα κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ μαρτυρίου τῆς «ἐν εἴδει Παύλου», ὅπως περιγράφεται στὸ συναξάριο τῆς¹.

1. «Μηνὶ τῷ αὐτῷ (Σεπτεμβρίῳ) ΚΔ', 1. Ἀθλησιν τῆς ἀγίας πρωτομάρτυρος ἐν γυναιξὶ καὶ ἀποστόλου Θέκλας. Αὕτη γέγονεν ἐκ πόλεως Ἰκονίου, μητρὸς Θεοκλείας τῶν εὐγενῶν καὶ ἐνδόξων. Κατηχήθη δὲ τὸν λόγον τῆς πίστεως παρὰ Παύλου τοῦ θείου ἀποστόλου, διδάσκοντος ἐν τῷ Ὄνησιφόρῳ οἴκῳ... καὶ μετ' αὐτοῦ γενομένη ἐν Ἀντιοχείᾳ τῆς Πισιδίας καὶ τῷ τῆς πόλεως ἡγεμόνι ἐμφανισθεῖσα, θηρίοις ἐκδίδοται· μείνασα δὲ τῆς ἔξ αὐτῶν λύμης ἀλώβητος, ὡς καὶ πρότερον τῆς καμίνου, εἰς ἣν ἀπερρίφθη ἐν Ἰκονίῳ ἐκ νεφέλης ὑδατος καὶ χαλάζης αὐτῇ ἐκχυθέντων καὶ πολλοὺς τῶν ἀπίστων διαφθειράντων, ἐπὶ πλείον ἐπέτεινεν ἐαυτὴν τῷ τοῦ Χριστοῦ πόθῳ· ἦν γάρ αὐτὸς ὁ Χριστὸς ἐν εἴδει Παύλου

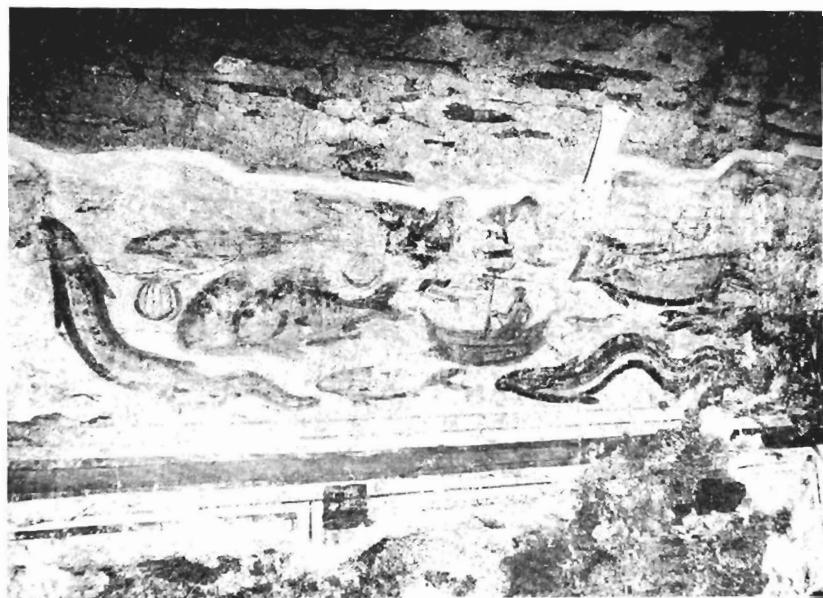
*a. Ταφικό κτίσμα στὴν ὁδὸν Ἀγ. Νέστορος 8.
Οἱ κτιστέες θῆκες κάτω ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ θαλάμου*

*β. Πήλινα ἀγγεῖα ποὺ περιεῖχαν οἱ κτιστέες θῆκες κάτω ἀπὸ τὸ δάπεδο
τοῦ θαλάμου*

α. Ταφικό κτίσμα στὴν ὁδὸν Ἀγ. Νέστορος 8. Νότια στενὴ πλευρὰ ὅπου νῆ εἴσοδος. Ἡ κάτω ζώνη τοιχογραφιῶν μὲ ἀπομίμηση ὁρθομαρμάρωσης

β. Δυτικὴ πλευρὰ τοῦ ταφικοῦ κτίσματος.
Ἡ τοιχογραφία μὲ τὴ θαλάσσια σκηνὴ

a. Λεπτομέρεια τοῦ πίνακα 2β. Τὸ πλοιάριο μὲ τὸν ἐπιβάτη

*β. Νότια πλευρὰ τοῦ ταφικοῦ κτίσματος τῆς ὁδοῦ Ἀγ. Νέστορος 8.
Οἱ παπαγάλοι μὲ τὴ γιρλάντα καὶ δύο πίνακας μὲ τὶς μελιτζάνες*

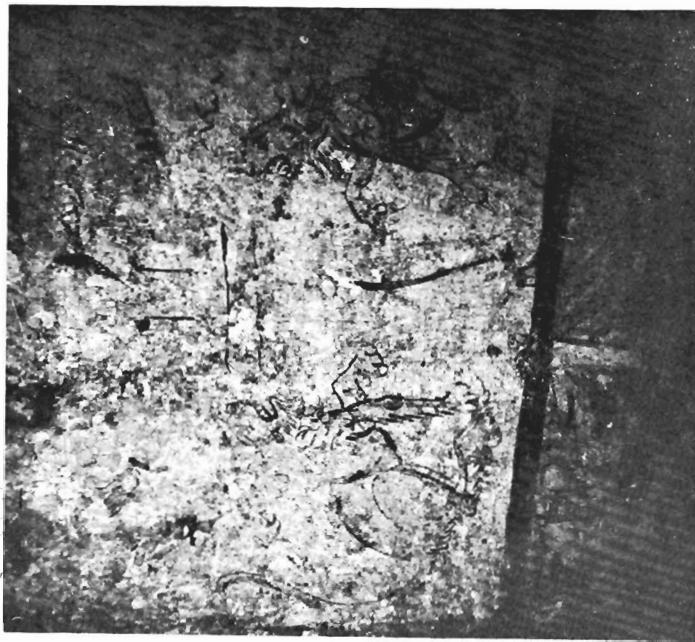
Πλ. 4

α. Τάφος ὁδοῦ Ἀπολλωνιάδος 18. Ἀποψη ἀπὸ ἀνατολικὰ

*β. Τοιχογραφία τοῦ τάφου τῆς ὁδοῦ Ἀπολλωνιάδος 18.
Ο Ἀδάμ καὶ ἡ Εὕα στὸν Παράδεισο*

β. Ο Λαυρήλ εγ μέσω τῶν λεόντων στὸν ἵδιο τάφο

a. Τάφος τῆς ὁδοῦ Ἀπολλωνίδος 18.
Ἡ σηκηὴ τῆς Θωσίας τοῦ Ἀβραὰμ

Πίν. 6

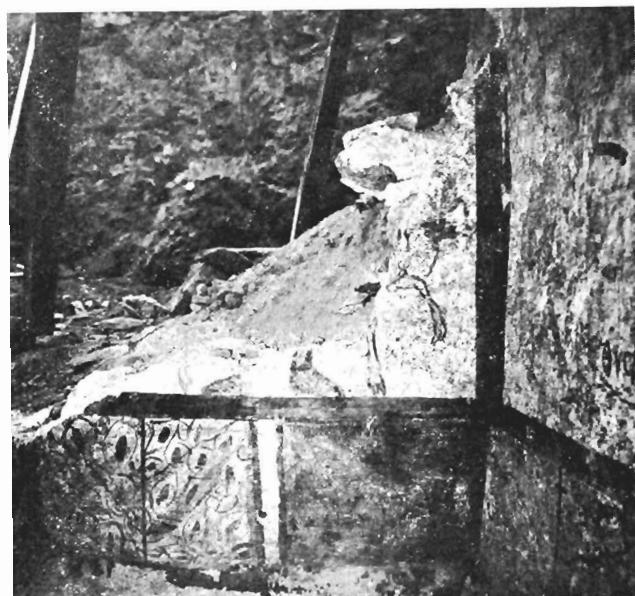
α. Λεπτομέρεια τοῦ Πίν. 5α

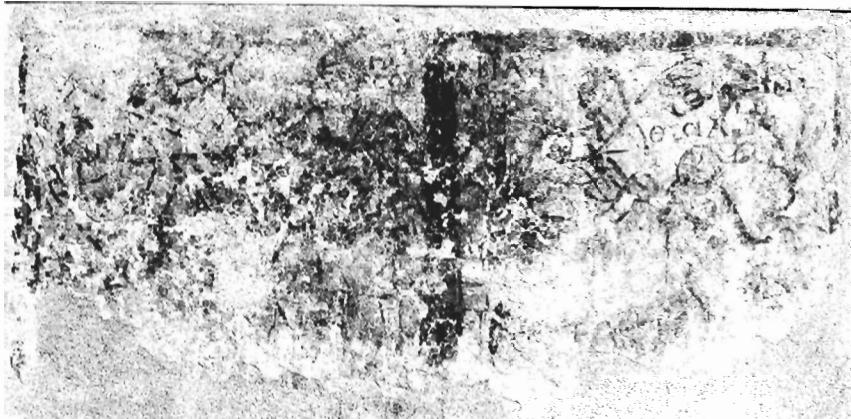
β. Τάφος τῆς ὁδοῦ Ἀπολλωνιάδος 18. Ἡ περιστερὰ τοῦ Νῶε

a. Τάφος τῆς ὁδοῦ Ἀπολλωνιάδος 18. Τὸ μαρτύριο τῆς Θέκλας στὴν πυρὰ

β. Ὁ Καλός Ποιμὴν στὸν ἕδιο τάφο

a. Τάφος T18 τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.
Ἡ θυσία τοῦ Ἀβραὰμ καὶ ἡ Ἔγερση τοῦ Λαζάρου

β. Ὁ Λαυρὴλ ἐν μέσω τῶν λεόντων στὸν ἴδιο τάφο

‘Η λατρεία της Θέκλας καὶ ἡ ἀπεικόνιση σκηνῶν ἀπὸ τὸ βίο τῆς ἦταν πολὺ προσφιλὴς στὴν Ἀνατολή, διαδόθηκε ὅμως ἐν συνεχείᾳ καὶ στὴ Δύση, ὅπου διατηρήθηκε σ’ ὅλον τὸν Μεσαίωνα¹.

Στὴ Θεσσαλονίκη τὸ θέμα τοῦ μαρτυρίου τῆς Θέκλας παρουσιάζεται γιὰ πρώτη φορά. Ἡ παράσταση μάλιστα τοῦ τάφου εἶναι πιὸ πιστὴ στὰ ἀγιολογικὰ κείμενα, σὲ σχέση μὲ ἄλλα μνημεῖα, ὅπως π.χ. στὸ παρεκκλήσιο τῆς Ἐξόδου στὸ Khargeh τῆς Αἰγύπτου, ὅπου ἡ Θέκλα εἶναι μόνη στὴν πυρά², ἐνῶ ἐδῶ εἰκονίζεται καὶ ὁ Χριστὸς - Παῦλος.

‘Α ν α τ ο λ ι κ ἡ σ τ ε ν ἡ π λ ε υ ρ ἡ αὐτὴ εἶχε καταστραφεῖ κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος ἀπὸ τὸν ἐκσκαφέα. Σώθηκε ἡ κάτω δεξιὰ γωνία, στὴν δόπια διακρίνονται δύο πόδια μὲ ὑψηλὰ ὑποδήματα ὅρθιας μορφῆς καὶ τὰ τρία πόδια ζώου, πιθανὸν προβάτου, διότι τὰ ἄκρα τῶν ποδιῶν του εἶναι δίχηλα (σχ. 9, πίν. 7β).

Ἡ στάση τῆς μορφῆς σὲ συνδυασμὸ καὶ μὲ τὴν παρουσία τοῦ προβάτου καθιστοῦν πολὺ πιθανὴ τὴν ἄποψη ὅτι ἐδῶ εἴχαμε τὴν παράσταση τοῦ Καλοῦ Ποιμένα.

Ἡ πρώτη διαπίστωση ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ κάνει κανεὶς εἶναι ὅτι στὸν τάφο παρουσιάζεται ἔνα ὀλοκληρωμένο εἰκονογραφικὸ πρόγραμμα, στὸ δοποῖο ὑπερισχύονταν κατὰ συντριπτικὴ πλειοψηφία τὰ θέματα ἀπὸ τὴν Παλαιὰ Διαθήκη σὲ σχέση μ’ αὐτὰ ἀπὸ τὴν Καινὴ καὶ τὰ ἄλλα χριστιανικὰ κείμενα, φαινόμενο ποὺ παρατηρεῖται ἀλλωστε καὶ στὶς κατακόμβες καὶ στὶς σαρκοφάγους³. Ἰδιαίτερη σημασία ἔχει τὸ γεγονός ὅτι, μετὰ τὸν τάφο

φανεὶς αὐτῇ» βλ. C. de Smedt, J. de Backer κ.λ., *Propylaeum ad Acta Sanctorum Novembris*, Bruxellis 1902, Σεπτεμβρίου 24,1. Πρβλ. καὶ Βασιλείου Ἐπισκόπου Σελευκίας, Εἰς τὰς πράξεις τῆς ἀγίας ἀποστόλου καὶ πρωτομάρτυρος Θέκλης, συγγραφικῷ χαρακτῆρι, PG 85, 513 κ.ε.

1. L. Réau, *Iconographie de l'art chrétien*, III, Paris 1959 στὴ λέξη Θέκλη, σπουδαῖος τόπος προσκυνήματος κατὰ τὴν παλαιοχριστιανικὴ περίοδο ὅχι μόνο γιὰ τὴ Μικρασία, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴ Δύση. Πολλοὶ πήγαιναν νὰ ιδοῦν τὸν τόπο ποὺ ἔζησε τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς τῆς ἡ Θέκλα καὶ νὰ προσκυνήσουν τὸν τάφο τῆς, βλ. B. Brenek καὶ συνεργάτες, *Spatantike und Frühes Christentum*, Propyläen Kunstgeschichte, Supplementbänd I, Oldenburg 1977, σ. 162, ἀριθμ. 24, δ.π. καὶ βιβλιογραφία.

2. H. Stern, *Les peintures du Mausolée «de l’Exode» à El-Bagaouat*, *Cah. Arch.* 11(1960) 96 κ.ε., εἰκ. 8.

3. A. Grabar, δ.π., σ. 102-103. Στὴν ἐπιλογὴ τῶν σκηνῶν συνετέλεσαν πολὺ οἱ νεκρικὲς προσευχὲς καὶ λειτουργίες, διότι σ’ αὐτές ἀναφέρονται βιβλικὰ γεγονότα. Ἀν ληφθεῖ ὑπόψη ὅτι οἱ χριστιανικὲς προσευχὲς ἔχουν ίουδαικὲς προύποθέσεις, δηγεῖται ἡ μεγάλη θέση τὴν δόπια κατέχουν στὶς κατακόμβες οἱ σκηνὲς τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, βλ. A. Grabar, δ.π., σ. 103, καὶ Γ. Σωτηρίον, *Χριστιανικὴ καὶ βυζαντινὴ Ἀρχαιολογία*, ἐν Ἀθήναις 1962, σ. 84.

ποὺ ἀποκαλύφθηκε στὸ χῶρο τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης τὸ 1966¹, ὁ τάφος ποὺ ἔξετάζουμε εἶναι ὁ δεύτερος στὴ Θεσσαλονίκη, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ὅσο μπορῶ νὰ ξέρω σ' ὀλόκληρο τὸ Ἀνατολικὸ Ἰλλυρικό, ποὺ κοσμεῖται μὲ παραστάσεις ἀπὸ τὸν κύκλο τῆς Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης.

‘Ο συμβολισμὸς δὲλων τῶν σκηνῶν ποὺ ἀπεικονίζονται στοὺς τέσσερις τοίχους τοῦ τάφου ἔχουν ἔναν δλοφάνερο συμβολισμό: Ἀναφέρονται στὴν ἔννοια τῆς λυτρώσεως ὅπὸ τὸ θάνατο καὶ τὰ μεγάλα δεινὰ (Καλὸς Ποιμῆν, Θυσία τοῦ Ἀβραάμ, μαρτύριο Θέκλας, Νῶε)² καὶ στὴ μακαριότητα τοῦ Παραδείσου (Ἄδαμ καὶ Εὔα).

Γιὰ τὴ χρονολόγηση τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ τάφου ποὺ ἔξετάζουμε μποροῦμε νὰ στηριχτοῦμε σὲ ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ κριτήρια. Τὸ δργανωμένο εἰκονογραφικὸ πρόγραμμα καὶ ὁ ἴστορικὸς-διηγηματικὸς χαρακτῆρας τῶν τοιχογραφιῶν, ὥπως φαίνεται ἀπὸ τὶς ἴστορικὲς λεπτομέρειες καὶ τὶς ἐπεξηγηματικὲς ἐπιγραφὲς μᾶς ὀδηγοῦν στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ διακόσμηση τοῦ τάφου δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει γίνει πρὶν ἀπὸ τὴν ἔκδοση τοῦ διατάγματος τῶν Μεδιολάνων στὰ 313, ἢ καλύτερα πρὶν ἀπὸ τὴν ἐπικράτηση τοῦ Μ. Κωνσταντίνου καὶ τὸ θρίαμβο τῆς Ἐκκλησίας. Γιατὶ εἶναι γνωστὸ ὅτι οἱ βιβλικὲς σκηνές, πρὶν ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ἔχουν κυρίως συμβολικὸ χαρακτήρα, παρουσιάζονται ἀτελεῖς καὶ μερικὲς φορὲς συγχέουν τὰ γεγονότα³.

‘Ως terminus ante quem θὰ μποροῦσε νὰ θεωρηθεῖ ἡ τελευταία περίοδος τῆς βασιλείας τοῦ Κωνσταντίου Β', ἀπὸ τὸ 354 δηλαδὴ ὡς τὸ 361, διότι νόμισμά του⁴ αὐτῆς τῆς ἐποχῆς βρέθηκε πάνω στὴν δροφὴ τοῦ τάφου T18 τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, ποὺ προαναφέραμε, οἱ τοιχογραφίες τοῦ ὅποιου μποροῦν νὰ συγκριθοῦν μ' αὐτὲς τοῦ τάφου τῆς ὁδοῦ Ἀπολλωνιάδος (πίν. 8α, β). Καὶ στὰ δύο τοιχογραφημένα σύνολα τὰ θέματα εἶναι κοινά, ἐκτὸς ἀπὸ μικρὲς διαφορές⁵, οἱ σκηνὲς συ-

1. ΑΔ 21(1966) Χρον. Β', σ. 33b.

2. Πρβλ. A. Grabar, δ.π., σ. 102 κ.ἔ.

3. Γ. Σωτηρίου, δ.π., σ. 84 κ.ἔ.

4. Τὸ νόμισμα βρίσκεται στὶς νομισματοθήκες τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης καὶ είναι ἀνέκδοτο.

α'. ὅψη: D.N. Constantius P. F. Aug. Προτομὴ αὐτοκράτορα πρὸς τὰ δεξιὰ μὲ διάδημα στὰ μαλλιά.

β'. ὅψη: Fcl. temp. reparatio. Στρατιώτης ποὺ προχωρεῖ πρὸς τ' ἄριστερὰ καὶ λογχίζει πεσμένο ἵππεα. Πρβλ. Carson-Hill-Kent, Late Roman Bronze Coinage (LRBC), London 1965, II, ἀριθμ. 253.

5. Στὸν τάφο τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς ἀντὶ τῆς Θέκλας καὶ τῶν Πρωτοπλάστων εἰκονίζεται ἡ ἔγερση τοῦ Λαζάρου καὶ ἡ θαση τοῦ Παραλυτικοῦ.

νοδεύονται άπό τις ίδιες ἐπεξήγηματικές ἐπιγραφές καὶ ἡ τεχνικὴ τῆς ζωγραφικῆς παρουσιάζει στενή συγγένεια, πράγμα ποὺ σημαίνει ὅτι οἱ τάφοι εἶναι σύγχρονοι. Ὁπωσδήποτε οἱ τοιχογραφίες τοῦ τάφου τῆς ὁδοῦ Ἀπολλωνιάδος ἔχουν περισσότερο σταθερὸ διάστημα σὲ σχέση μὲ τὸν τάφο τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς, αὐτὸ διμως πρέπει νὰ ἀποδοθεῖ στὸ διαφορετικὸ καλλιτέχνη καὶ ὅχι στὴν ἐποχὴ.

Μὲ τὰ δεδομένα αὐτὰ ἡ τοποθέτηση τῶν τοιχογραφιῶν στὰ χρόνια τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ἢ τοῦ διαδόχου του Κωνσταντίου Β' μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ἀσφαλής. Σ' αὐτὸ ἔξαλλου συνηγορεῖ θετικὰ καὶ ἡ παράσταση τῆς θείας χειρὸς στὴ σκηνὴ τῆς Θυσίας τοῦ Ἀβραάμ, ποὺ εἰσάγεται στὴν ἐπίσημη εἰκονογραφία αὐτὴ τὴν ἐποχὴ¹, διπος δείχνει νόμισμα² μὲ τὴν ἀποθέωση τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ποὺ κόπηκε μετὰ τὸ θάνατό του στὰ 337 καὶ διπος προκύπτει ἀπὸ σχετικὴ μαρτυρία τοῦ Εὐσέβιου³.

Οἱ τοιχογραφίες τῶν δύο αὐτῶν τάφων, οἱ διποιὲς μάλιστα ἐκπροσωποῦν δύο διαφορετικές χρονικές περιόδους καὶ καλλιτεχνικές τάσεις, συμπληρώνονταν τὸν περιορισμένο σχετικὰ ἀριθμὸ τῶν παλαιοχριστιανικῶν τοιχογραφιῶν στὸ Ἀνατολικὸ Ἰλλυρικὸ καὶ συμβάλλονταν στὴν πληρέστερη γνώση τῆς ζωγραφικῆς κατὰ τὴν παλαιοχριστιανικὴ περίοδο.

Ἐφορεία Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων
Χαλκιδικῆς

ΘΕΟΧΑΡΗΣ ΠΑΖΑΡΑΣ

1. Βλ. σχετ. A. G r a b a r , L'empereur dans l'art byzantin, Paris 1936, σ. 115, ὑποσ. 1.
2. Βλ. C a r s o n - H i l l - K e n t , ὁ.π., I, ἀριθμ. 1041.

3. «Ἀλλὰ νῦν γε οὐκέτ' ἀκοαῖς οὐδὲ λόγον φήμαις τὸν βραχίονα τὸν ὑψηλὸν τὴν τε οὐράνιον δεξιὰν τοῦ παναγάθου καὶ παμβασιλέως ἥμδν θεοῦ παραλαμβάνουσιν, ἔργοις δ' ὃς ἔπος εἰπεῖν καὶ αὐτοῖς ὀφθαλμοῖς τὸ πάλαι μνήμῃ παραδεδομένα πισιὰ καὶ ὀληθῇ καθορωμένοις...» (Εὐσέβιου, Ἐκκλησ., Ιστορ., X, 4, 6). Τὸ χωρίο προέρχεται ἀπὸ ἐγκωμιαστικὸ λόγο τοῦ Εὐσέβιου πρὸς τὸν ἐπίσκοπο Τύρου Παυλίνο, ποὺ ἐκφωνήθηκε στὰ ἐγκαίνια τῆς βασιλικῆς τῆς Τύρου στὰ 314 (πρβλ. J. W. C r o w f o o t , Early Churches in Palestine, London 1941, σ. 6) η σύμφωνα μὲ ἄλλους γύρω στὰ 316 (J. Q u a s t e n , Patrology, III, Westminster Maryland 1963, σ. 343).

S U M M A R Y

The o charis Pazaras, Two Early Christian Tombs from the Western Cemetery of Thessaloniki.

During the years 1976-77, a series of tombs was discovered in the area of the western cemetery of Thessaloniki, outside the city walls, near the Letaian Gate. Among these tombs, two were most outstanding because of their noteworthy decoration. One tomb was found at 8 Agiou Nestoros Street and the other at 18 Apolloniados Street.

1. The Tomb at 8 Agiou Nestoros Street

It is an hypogaeum with a rectangular vaulted chamber. Into it leads a small passage of steps. Underneath the floor of the chamber are two box-shaped tombs, which are covered by marble slabs and contain remains of more than one burials.

The interior of the chamber is decorated with frescoes of flowers, fruits, birds holding a garland and a maritime scene in which a nude man is sailing amongst a great variety of fish. This animal and vegetable decoration was combined with a band which imitated marble revetment (Inkrustationsstil).

Although these subjects do not have a clearly defined christian character at first, an allegorical interpretation within the spirit of the new religion seems quite plausible.

The construction and decoration of the tomb can be placed at the 2nd half of the 3rd century, being determined by the architectural form of the building, the ceramic finds and the style of painting on the walls.

2. The Tomb at 18 Apolloniados Street

It is a small vaulted tomb with an opening at the west end of the vault. A large section of the narrow eastern side had been destroyed by the machinery used during digging operations for the construction of a modern building. Internally, the tomb is covered with wall paintings which were severely damaged by flooding water and sand.

The wall paintings represent scenes from the Old and New Testaments.

On two narrow sides the martyrdom of the first martyr Thecla and perhaps the Good Shepherd are depicted, while on each of the long sides there are two scenes: the sacrifice of Abraham and Adam and Eve in Paradise on the south wall and Daniel in the den of lions and Noah with the dove on the north wall. On the lower band of the decoration there is an imitation of colored marble plaques.

The entire iconographic programm of the tomb and the historical character of the biblical scenes show that its decoration could not have taken place before the edict of Mediolanum. A dating at the times of Constantine the Great or his successor Constantius II is reasonably safe. Both the monetary indications and the explanatory inscriptions accompanying the scenes defend this position. The iconography and the style of painting also correspond to this period.

The wall paintings of the two tombs, which represent two different periods and artistic trends, somehow complete the limited number of early Christian wall paintings in Eastern Illyricum. They also contribute to a better understanding of painting in the early Christian period.